

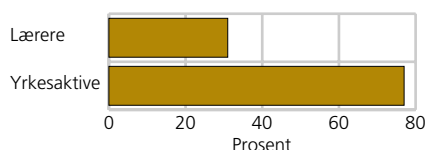
Læreryrket: utfordrende og belastende*

Samarbeidsklimaet i skolen er dårligere enn generelt på andre arbeidsplasser. Lærere er mer utsatt for vold eller trusler om vold og de opplever i større grad enn andre arbeidet som en psykisk påkjenning. Også lønnsnivået skaper større misnøye blant lærere enn blant andre yrkesaktive. Det lærerne er mer fornøyd med enn gjennomsnittet, er selvbestemmelsen og variasjonen i jobben.

Elisabeth Rønning og
Stein Terje Vikan

* Artikkelen baserer seg på "Lærernes arbeidsmiljø i 1990-årene", Rapport, Statistisk sentralbyrå, 2001.

Figur 1. Andel som selv halvparten av tiden eller mer kan bestemme når de vil ta pauser, blant lærere og alle yrkesaktive, 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Skolen som arbeidsplass og lærere som yrkesgruppe trekkes ofte fram i media når arbeidsmiljø og arbeidsvilkår diskuteres. Skoleverket har på 1990-tallet gjennomgått flere reformer som har ført til store endringer i skolen. Disse forholdene gjør det interessant å se nærmere på lærernes arbeidsmiljø i forhold til arbeidsmiljøet i arbeidslivet ellers, og det gjør det interessant å forsøke å finne ut om lærernes arbeidsdag endret seg på 1990-tallet. Denne artikkelen vil ta for seg ulike forhold ved det organisatoriske og fysiske arbeidsmiljøet og ulike helseaspekter ved arbeidet til lærere, sammenlignet med yrkesaktive ellers.

Liten kontroll over pauser, men høy selvbestemmelse ellers

Å kunne bestemme når en vil ta pause fra arbeidet, er en form for selvbestemmelse i jobben. Her skiller lærerne seg klart fra andre yrkesaktive. 31 prosent av lærerne oppga i 2000 at de kunne bestemme dette selv halvparten av tiden eller mer. Den tilsvarende andelen i befolkningen generelt var 77 prosent. Dette har en naturlig forklaring, i og med at lærernes arbeidsdag styres av timer og friminutter i løpet av en arbeidsdag.

Men lærernes mulighet til å bestemme når de vil ta pause fra arbeidet, har økt på 1990-tallet. Rundt to av ti lærere kunne bestemme dette halvparten av tiden eller mer i 1989 og 1993. I 1996 og 2000 var det mer enn tre av ti lærere som hadde denne muligheten. Én årsak til denne utviklingen kan være omleggingen til mer prosjektarbeid som den nye læreplanen etter reform 94 førte med seg. Denne endringen skulle tilsi mer fleksibilitet for lærere til å legge opp arbeidsdagen sin selv, med mindre faste pauser.

Det er mange forhold ved arbeidet som er viktig for oppfatning av selvbestemmelse. I hvilken grad kan lærerne bestemme hvilke arbeidsoppgaver de kan få, hvordan de skal gjøre arbeidet sitt, hvilke kvalitetskrav som skal stilles og hvilke tidsfrister/hvilket arbeidstempo de skal ha? Dette har vi spørsmål om i 1996 og i 2000. Hovedinntrykket er at lærerne i stor grad kan bestemme over ulike aspekter i jobben sin, og dette har holdt seg stabilt fra 1996 til 2000. Lærerne har også høyere grad av selvbestemmelse enn yrkesaktive generelt.

76 prosent av lærerne svarte i 2000 at de i høy eller noen grad kunne bestemme hvilke arbeidsoppgaver de skulle få, mens andelen var på 67 prosent blant alle yrkesaktive. Det er altså noen flere lærere enn andre yrkesaktive som kan bestemme dette, men det generelle inntrykket er at dette er noe de aller fleste yrkesaktive har mulighet til. Nesten alle lærere kan i høy eller noen grad bestemme hvordan de skal gjøre arbeidet sitt. Og-

Elisabeth Rønning og Stein Terje Vikan er begge førstekonsulenter i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (elisabeth.rønning@ssb.no og stein.terje.vikan@ssb.no)

så her skiller lærerne seg fra andre yrkesaktive, men vi ser at de aller fleste yrkesaktive også kan bestemme hvordan de skal gjøre arbeidet sitt.

Lærerne bestemmer i høyere grad enn andre yrkesaktive hvilke kvalitetskrav som skal stilles i jobben. 83 prosent av lærerne oppgir dette, mot 72 prosent blant alle yrkesaktive. På spørsmål om man i høy eller noen grad bestemmer hvilke tidsfrister eller hvilket arbeidstempo man skal holde, er lærerne i større grad på linje med andre yrkesaktive. 74 prosent blant lærerne og 71 prosent blant andre yrkesaktive oppgir dette i 2000.

Hva styres lærernes arbeid av?

De aller fleste jobbforhold styres av ulike faktorer. I våre spørsmål skiller vi mellom hvorvidt jobben styres av kolleger, kunder/klienter/elever og tidsfrister og fastlagte rutiner. Fra 1989 til 1996 har det vært en økning i andel lærere som opplever at arbeidstempoet deres styres av kolleger og av tidsfrister og fastlagte rutiner.

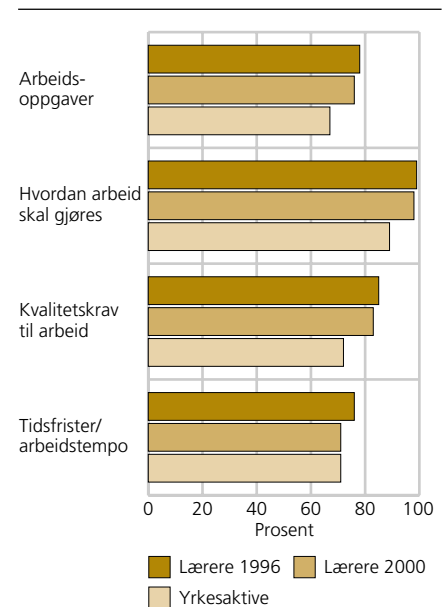
I 1989 og 1993 oppga henholdsvis 19 og 16 prosent at arbeidstempoet deres halvparten av tiden eller oftere ble styrt av kolleger. I 1996 oppga 22 prosent det samme. Vi ser en tydelig nedgang i andel lærere som mener at arbeidstempoet deres styres av kunder/klienter/elever fra 1989 til 1996. I 1989 oppga nær sju av ti lærere at arbeidstempoet deres halvparten av tiden eller oftere ble styrt av elever. I 1996 svarte i overkant av fem av ti det samme. Det motsatte er tilfelle for tidsfrister og fastlagte rutiner. I 1989 svarte 76 prosent at arbeidstempoet deres halvparten av tiden eller oftere ble styrt av dette, mens hele 90 prosent svarte dette i 1996.

Det ser altså ut som om lærerne på 1990-tallet har fått en arbeidssituasjon der arbeidet deres på noen områder styres i større grad enn før. Dette kommer fram når vi ser på tall fra 1989 til 1996. Utviklingen fra 1996 til 2000 er det vanskeligere å si noe om, da spørsmålsteksten og svaralternativene er endret. Men hvordan styres arbeidet til lærerne i forhold til alle yrkesaktive?

53 prosent av lærerne mente at arbeidet deres i noen grad eller i høy grad ble styrt av kolleger. 44 prosent av alle yrkesaktive svarte dette, så her er det tydelig at lærernes arbeid er styrt i større grad enn andres. 85 prosent av lærerne oppgir at arbeidet deres i noen grad eller høy grad ble styrt av elever. Her kan det på mange måter se ut som om trenden er snudd fra 1996, men spørsmål og svarkategorier er ikke helt sammenliknbare. Lærernes arbeid styres i større grad av kunder, klienter, elever e.l enn arbeidet til den generelle yrkesaktive, der 73 prosent oppgir dette. Store deler av lærernes arbeidsdag foregår i samspill med elever, og det er derfor naturlig at andelen som oppgir at arbeidet styres av elever er høyere for lærere enn for alle yrkesaktive.

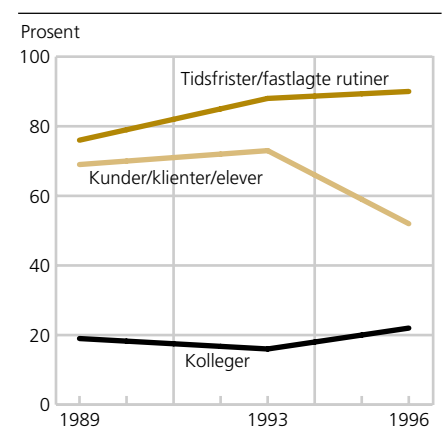
81 prosent av lærerne oppgir at arbeidet deres i høy eller noen grad blir styrt av fastlagte rutiner. Blant alle yrkesaktive gjelder dette 66 prosent. Hvis man med fastlagte rutiner tenker på rammen rundt en skoledag, delt opp i faste timer og pauser,

Figur 2. Andel som i høy eller noen grad selv kan bestemme over ulike forhold ved arbeidet sitt, blant lærere 1996-2000 og blant alle yrkesaktive 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1996 og 2000.

Figur 3. Andel der arbeidstempoet halvparten av tiden eller oftere blir styrt av ulike forhold, blant lærere. 1989-1996. Prosent

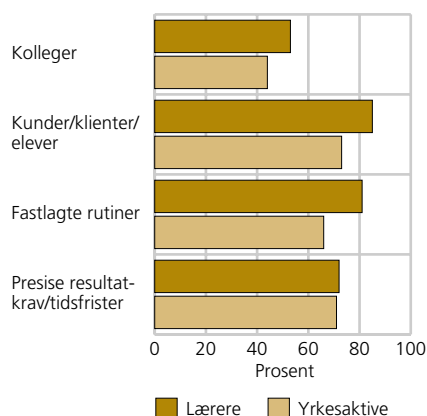

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993, og Levekårsundersøkelsen 1996.

Arbeidsmiljøindikatorer

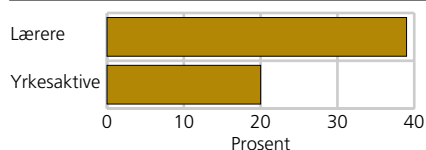
Det fysiske og organisatoriske arbeidsmiljøet beskrives i statistikken ved hjelp av et utvalg indikatorer. Med fysisk arbeidsmiljø menes arbeidsplassens tekniske utforming, hvordan dette påvirker den enkelte og om yrkesaktive eksponeres for ulike typer av fysiske miljøbelastninger som forurensning, støy, ugunstig klima, uheldige ergonomiske arbeidsstillinger og lignende. Organisatorisk arbeidsmiljø omfatter grovt sett hvordan arbeidet er tilrettelagt og organisert, hvilken innflytelse den enkelte har over sin egen arbeidssituasjon og hvordan de sosiale arbeidsforholdene er. Arbeidsmiljøindikatorerne bygger på svar fra sysselsatte, der de beskriver og vurderer ulike sider ved arbeidet sitt.

Figur 4. Andel der arbeidet i høy grad eller noen grad blir styrt av ulike forhold, blant lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Figur 5. Andel som mesteparten av tiden har så mange arbeidsoppgaver at det blir vanskelig å konsentrere seg om hver enkelt oppgave, lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Reformer i skoleverket

1990-årene har på mange måter vært utdanningsreformenes tiår. Grunnskolereformen (reform 97), reform 94 og kompetansereformen har alle bidratt til endring i struktur og innhold i utdanningssystemet. Med Reform 94 fikk ungdom mellom 16 og 19 år lovfestet individuell rett til minimum tre års videregående opplæring. Innen yrkesopplæringen gikk man bort fra skolebasert opplæring til en dualmodell som bygger på to år i skole og to år i bedrift. Med reform-97 ble den obligatoriske grunnskolen 10-årig, med skolestart for 6-åringer fra og med høsten 1997. På samtlige klassetrinn i grunnskolen legges det opp til økt bruk av tema- og prosjektorienterte arbeidsformer i opplæringen. Kompetansereformen, eller etter- og videreutdanningsreformen, ble satt i gang for å videreutvikle tilbudet innen etter- og videreutdanning i Norge.

så er dette fortsatt den mest vanlige arbeidsformen i skolen. Derfor er det kanskje ikke så unaturlig at de fleste lærere oppgir at arbeidet blir styrt av nettopp dette. Noen færre lærere, 72 prosent, oppgir at arbeidet deres i høy eller noen grad blir styrt av presise resultatkrav eller tidsfrister. Her er nivået blant alle yrkesaktive omtrent likt som hos lærerne.

Det ser altså ut som om lærerne på 1990-tallet har fått en arbeidssituasjon som i økt grad styres av ytre forhold, som kolleger, tidsfrister og fastlagte rutiner. Lærernes arbeid styres også i høyere grad av ytre forhold enn andre yrkesaktive. Samtidig preges lærernes arbeidsdag av at de i høy grad selv kan bestemme over andre sider ved jobben sin, som hvilke arbeidsoppgaver de kan få, hvordan de skal gjøre arbeidet og hvilke kvalitetskrav som skal stilles. Dette kan de også bestemme i høyere grad enn andre yrkesaktive. Selv om arbeidet til lærere er styrt av en rekke forhold, har de store muligheter til å påvirke innholdet i arbeidet sitt.

Mer fornøyd med variasjonen enn med arbeidsmengden

For de fleste vil det å ha et variert arbeid være viktig for trivselen på arbeidsplassen. Å utføre de samme rutinemessige arbeidsoppgavene det meste av arbeidstiden virker ikke særlig motiverende. Samtidig er det viktig å ikke ha så mange ulike arbeidsoppgaver at en føler at en ikke får konsentrert seg skikkelig om hver enkelt oppgave, og det er viktig at arbeidsmengden ikke blir for overveldende. Det ser ut til at lærerne er mer fornøyd enn gjennomsnittet i den yrkesaktive befolkningen når det gjelder variasjonen i arbeidet, men de er mindre fornøyd enn gjennomsnittet med arbeidsmengden.

Andelen lærere som i 2000 har så mange ulike arbeidsoppgaver at det blir vanskelig å konsentrere seg om hver enkelt oppgave halvparten av tiden eller mer, er høyere enn blant den yrkesaktive befolkningen generelt. I 2000 er det om lag to av fem lærere og én av fem yrkesaktive som opplever dette.

Skoleverket har på 1990-tallet gjennomgått ulike reformer som har hatt konsekvenser for arbeidsdagen til lærerne. Organiseringen av arbeidsdagen har blitt påvirket, og det ser ut som om mange lærere føler at det på 1990-tallet også har vært en økende variasjon i arbeidsoppgavene og at dette til dels har vært et problem. Om dette skyldes reformene er ikke mulig å si ut fra foreliggende data. Uansett har andelen lærere som opplever å ha så mange arbeidsoppgaver at det blir vanskelig å konsentrere seg om hver enkelt oppgave, økt fra 1989 til 2000. I 1989 var det 5 prosent som opplevde at dette gjaldt nesten hele arbeidstiden. I 2000 var denne andelen steget til

14 prosent. Andelen som halvparten av tiden eller mer opplevde vanskeligheter med å konsentrere seg om hver enkelt oppgave, økte fra om lag en av fem i 1989 og 1993 til om lag to av fem i 1996 og 2000.

10 prosent av lærerne mente i 2000 at arbeidet deres besto av stadig gjentatte arbeidsoppgaver mesteparten av tiden. Tilsvarende andel for yrkesaktive generelt var på 36 prosent. Denne forskjellen er relativt

stor, men kanskje ikke så veldig overraskende. Det er lett å forestille seg at det daglige møtet med elever gjør arbeidsdagen til lærere mer uforutsigbar og mindre rutinepreget enn arbeidsdagen i mange andre yrker. Dette spørsmålet er da også i utgangspunktet rettet mot andre yrkesgrupper enn lærerne.

En lav andel lærere som mener arbeidet er rutinepreget, skulle tilsi at mange var fornøyd med variasjonen i jobben. Dette ser ut til å stemme. Lærerne er i litt høyere grad enn yrkesaktive generelt fornøyd med variasjonen i jobben. Mens 84 prosent av lærerne var svært eller ganske fornøyd med variasjonene i arbeidet i 2000, var den tilsvarende andelen blant den yrkesaktive befolkningen på 75 prosent. Dette til tross for at flere lærere enn alle yrkesaktive mener at de har så mange ulike oppgaver at det går utover arbeidet.

Selv om lærerne er mer fornøyd enn gjennomsnittet med variasjonen i jobben, vurderer lærerne arbeidsmengden mer negativt enn den yrkesaktive befolkningen generelt. Mens 55 prosent av lærerne mener det passer godt eller svært godt å beskrive arbeidssituasjonen med at det vanligvis ikke er tid til å utføre arbeidsoppgavene skikkelig, er den tilsvarende andelen blant yrkesaktive generelt på 36 prosent.

Likeledes er det 48 prosent blant lærerne som er ganske eller svært fornøyd med arbeidsmengden, mens 66 prosent av alle yrkesaktive er det.

Lærerne litt mer slitne enn andre

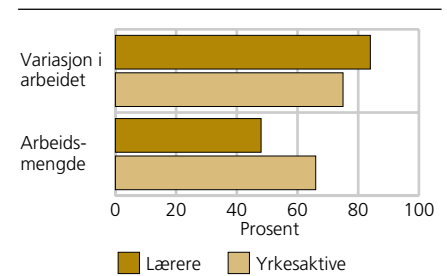
I tråd med at lærere er mindre fornøyd med arbeidsmengden enn yrkesaktive generelt, opplever lærere i litt større grad enn andre å bli slitne av arbeidet. Mens 15 prosent av lærerne i 2000 var ganske eller svært plaget av trøtthet eller matthet utover det vanlige den siste måneden, var den tilsvarende andelen blant alle yrkesaktive på 10 prosent.

Det er vanskelig å si noe om utviklingen over tid i hele perioden for lærerne, men tallene tyder på stabilitet på dette feltet. I 1989 og 1993 var spørsmålet noe annerledes enn i de senere undersøkelsene. Om lag fire av ti lærere hadde i 1989 og 1993 vært trøtte og uopplagte de siste 3 månedene. Både i 1996 og i 2000 var omtrent tre av tjue lærere ganske eller svært plaget av trøtthet eller matthet utover det vanlige den siste måneden. Andelen som ikke har vært plaget av trøtthet gikk ned betraktelig fra 1993 til 1996, men dette skyldes nok at spørsmålet ble endret til å gjelde trøtthet eller matthet utover det vanlige. Alle kan jo føle seg litt trøtte og slitne av og til, uten at det er et stort problem.

Mindre fornøyd med lønn enn andre yrkesaktive

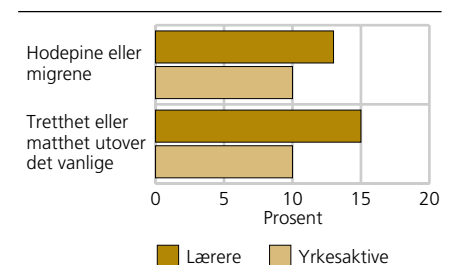
Lærerne er en av de yrkesgruppene som har kjempet hardest det siste tiåret for å få høyere lønn. Trussel om streik har vært et mye benyttet våpen ved lønnsoppgjørene, til glede for mang en elev i eksamenstider. Lærerne har av mange blitt oppfattet som lønnstapere i samfunnet, og deres lønnskrav har blitt møtt med mye sympati av folk flest. På slutten av 1990-tallet fikk lærerne gjennomslag for en del av kravene, og noe av dette skulle gjenspeile seg i vurderingen av lønnen i 2000 sammenlignet med 1996. Vi ser da også en økning blant lærerne i andel som er svært eller ganske fornøyd med lønnen, fra 37 prosent i 1996 til 44 prosent i 2000. Denne økningen er ikke statistisk sikker, men hvis en ser på nedgangen i andel lærere som er ganske eller svært misfornøyd med lønnen finner vi en sikker forskjell, og den går i samme retning. Mens 44 prosent av lærerne var ganske eller svært misfornøyd med lønnen i 1996, var andelen sunket til 34 prosent i 2000. Likevel

Figur 6. Andel som er ganske eller svært fornøyd med variasjonen i arbeidet og med arbeidsmengden, lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Figur 7. Andel som siste måneden har vært ganske eller svært plaget av ulike forhold, lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Om datamaterialet

Opplysningene om arbeidsmiljø i denne artikkelen er hentet fra Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989, 1993 og Levekårsundersøkelsene 1996 og 2000. Arbeidslivsundersøkelsene fra 1989 og 1993 bygger på et tilfeldig utvalg av bedrifter og intervju med ansatte fra disse bedriftene. 223 lærere var med i 1989 og 203 lærere i 1993. I Levekårsundersøkelsen 1996 hadde vi et tilleggsutvalg på 272 lærere. I Levekårsundersøkelsen 2000 hadde vi et tilleggsutvalg bestående av 454 lærere.

Skal man kunne beskrive endringer over tid, er det svært viktig at definisjonene ikke endres, men at indikatorene er identiske fra år til år. Vi vil kort si noe om hvilke problemer vi har i våre fire undersøkelser.

Spørsmålene som omfatter det fysiske arbeidsmiljøet i de ulike undersøkelsene er relativt like, men måten spørsmålene er stilt på er endret i 2000. I 1989, 1993 og 1996 stilte man spørsmål om i hvilken grad man var plaget av ulike fysiske problem, på en skala fra "nesten hele tiden" til "nei, aldri". I 2000 endret man opplegget, og stilte et utslingspørsmål, der man spurte om intervjuobjektet var utsatt for ulike forhold. De som svarte "ja" på dette spørsmålet, fikk deretter spørsmål om i hvilken grad de var plaget av de ulike forholdene. Vi regner med at dette ikke vil ha betydning for de som opplever problemer i sterk grad, men at dette kan føre til at noen av de som tidligere ville ha svart "i liten grad" nå heller svarer "nei". Dette må man være klar over når man sammenligner.

Når det gjelder forhold som omfatter det organisatoriske arbeidsmiljøet har det vært endringer over tid, noe som skaper problemer når vi skal sammenligne. Ofte er 1989 og 1993 sammenliknbare og 1996 og 2000 sammenliknbare. På noen områder har vi imidlertid tidsserier som spenner fra 1989 til 2000. En del nye spørsmål har også kommet inn i 1996 eller 2000. Dette gjør det vanskeligere å si noe om endringer over tid på en del områder.

er lærerne i 2000 klart mindre fornøyd med lønnen enn yrkesaktive generelt. 44 prosent av lærerne var altså ganske eller svært fornøyd med lønnen, mot 57 prosent av alle yrkesaktive. De siste lønnsavtalene for lærerne har kommet etter denne undersøkelsen, men det kan altså se ut som om det fortsatt er et stykke igjen til at lærerne er like fornøyd med lønnen som resten av befolkningen.

Lærerne får utnytte ferdigheter og kunnskaper, færre får etterutdanne seg

Muligheter til å utnytte ferdigheter og kunnskaper i jobben kan være viktige faktorer for å trives. De aller fleste lærere er fornøyd med disse mulighetene. Om lag ni av ti vurderer disse mulighetene som gode eller svært gode, både i 1996 og 2000. Dette gjelder ikke bare lærerne. Også blant alle yrkesaktive er om lag ni av ti fornøyd med mulighetene til å utnytte ferdigheter og kunnskaper.

Men lærerne er ikke like fornøyd med muligheten til å videreutvikle seg faglig. 56 prosent mener at muligheten er svært god eller god, mot 74 prosent blant alle yrkesaktive. Til tross for at det står dårligere til med lærerne enn andre yrkesaktive i 2000, har mulighetene økt for lærerne på 1990-tallet. 45 prosent av lærerne oppga disse mulighetene til svært gode eller gode i 1996. Det samme bildet ser vi når det gjelder muligheten til å få etterutdanning/videreutdanning i jobben. Disse to forholdene henger naturlig sammen, men vi ser at det er enda færre lærere som er fornøyd med mulighetene til etterutdanning/videreutdanning. 47 prosent av lærerne oppgir at mulighetene til dette er svært gode eller gode, mens hele 64 prosent blant alle yrkesaktive oppgir det samme. Til tross for at under halvparten av lærerne mener at de har gode muligheter til å etterutdanne seg, var det enda færre som mente dette i 1996, 36 prosent.

Dårligere samarbeidsklima i skolen enn i yrkeslivet ellers

For å belyse samarbeidsklimaet på arbeidsplassen blir en i levekårsundersøkelsene spurt om i hvilken grad en opplever dårlige forhold mellom ansatte og ledelsen, mellom ansatte og mellom ansatte og kunder/klienter/elever. Disse spørsmålene er ment som indikatorer på konfliktnivået og samarbeidsklimaet på arbeidsplassen. At man ikke opplever dårlige forhold mellom ulike aktører, behøver ikke bety at det ikke er konflikter mellom disse, men at aktørene opplever at det er takhøyde for konflikter og at de blir håndtert på en fornuftig måte av aktørene. Dersom det er dårlige forhold mellom ulike aktører, vil uenighet og konflikter oftere bli håndtert på en mindre konstruktiv måte, og samarbeidsklimaet være dårlig. Forstått på denne måten kan man si at disse spørsmålene er en mer direkte indikator på samarbeidsklimaet enn på konfliktnivået på arbeidsplassen.

Samarbeidsklimaet i skolen ser ut til å være dårligere enn i yrkeslivet ellers. Mens det var 44 prosent av lærerne som ofte eller av og til opplevde dårlige forhold mellom ledelse og ansatte, var den tilsvarende andelen blant yrkesaktive generelt på 28 prosent. Litt flere lærere enn yrkesaktive generelt opplevde dårlige forhold mellom ansatte, 25 mot 18 prosent. Spørsmålet om dårlige forhold mellom ansatte og kunder/klienter/elever er nok ikke helt egnet til å sammenligne samarbeidsklimaet i skoleverket med andre arbeidsplasser. Men også her er trenden et dårligere samarbeidsklima blant lærere enn generelt i den yrkesaktive befolkningen, med andeler på henholdsvis 34 og 22 prosent.

Et annet spørsmål som gir et bilde av samarbeidsklimaet på arbeidsplassen er om en føler seg ille til mote eller nedfor på grunn av kritikk eller vanskeligheter på jobben. Lærerne opplever dette litt oftere enn yrkesaktive generelt. 36 prosent av lærerne opplever dette en gang i måneden eller oftere, mot 27 prosent blant yrkesaktive generelt.

Samarbeidsklimaet i skoleverket har endret seg på 1990-tallet. Fra 1989 til 1996 opplevde lærerne oftere dårlige forhold mellom ansatte og elever enn mellom ansatte og ledelsen. I 2000 var dette snudd. Forholdet mellom ansatte har i hele perioden vært det minste problemet.

Samarbeidsklimaet mellom ansatte og ledelsen i skolen har vært stabilt i hele perioden. I overkant av fire av ti lærere opplever ofte eller av og til dårlige forhold mellom ledelse og ansatte. Opplevelsen av dårlig forhold mellom ansatte og elever var stabilt fra 1989 til 1996, da omtrent halvparten opplevde dette ofte eller av og til. I 2000 sank imidlertid denne andelen til 34 prosent. Dette var en statistisk sikker endring fra tidligere undersøkelser, og medførte også at denne andelen var vesentlig lavere enn andelen som opplevde dårlige forhold mellom ledelse og ansatte. I 1989 og 1993 var forholdet motsatt, mens det i 1996 ikke var noen statistisk sikre forskjeller.

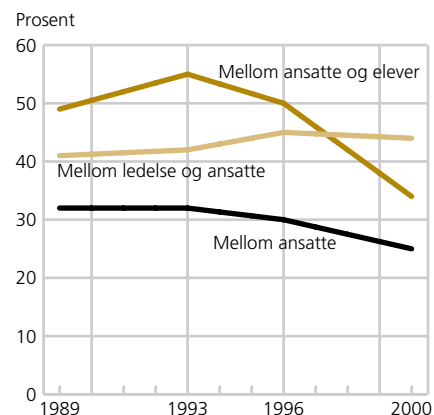
I hele perioden har det minste problemet vært dårlig forhold mellom ansatte. I 2000 var det én av fire lærere som ofte eller av og til opplevde dårlige forhold mellom ansatte. Andelen var litt høyere de tidligere årene, men denne forskjellen er ikke statistisk sikker.

Flere lærere utsatt for vold

Det har i det siste vært en del oppmerksomhet i media omkring vold i skolen. Mange av disse oppslagene har vært om vold utført av elever, ofte mot andre elever, men også mot lærere. Det har også blitt rapportert om en økning i forekomsten av våpen i skolegården. Hvis vi ser på andel lærere sammenlignet med yrkesaktive generelt, er lærere oftere utsatt for vold eller trussel om vold enn gjennomsnittet. Mens 11 prosent av lærerne er utsatt for vold eller trussel om vold en gang i måneden eller oftere, er den tilsvarende andelen for alle yrkesaktive 6 prosent.

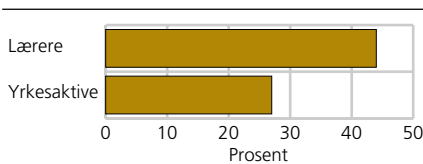
Det har vært en økning i andel lærere som er utsatt for vold eller trussel om vold på arbeidsplassen. Dette gjelder de som opplever dette en eller flere ganger i måneden. I 1989 (både i 1989 og 1993 var svarkategorien "ja, et par ganger i måneden") var denne andelen 4 prosent. I 1993 var den økt til 6 prosent og i 2000 til 10 prosent. Om lag like mange, 1 til 2 prosent, var i hele perioden utsatt for dette en eller flere ganger i uka. Det er altså flere

Figur 8. Andel lærere som ofte eller av og til opplever dårlig forhold mellom ulike aktører på arbeidsplassen. 1989-2000. Prosent

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993, og Levekårsundersøkelsene 1996 og 2000.

Figur 9. Andel som stort sett daglig opplever arbeidet sitt som en psykisk påkjenning, lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

som opplever vold eller trussel om vold, men ikke flere som opplever det på ukentlig basis.

Er læreryrket en psykisk påkjenning?

Samarbeidsklimaet i skolen er altså dårligere enn på arbeidsplasser generelt, og det har vært en økning i utsatthet for vold. Mener så lærerne i større grad enn andre at deres yrke er en psykisk påkjenning? Mens 44 prosent av lærerne i noen eller høy grad daglig opplevde arbeidet som en psykisk påkjenning, var den tilsvarende andelen blant alle yrkesaktive på 27 prosent. Det er vanskelig å si om det er en sammenheng mellom dårlig samarbeidsklima og i hvilken grad man oppfatter arbeidet som en psykisk påkjenning, men det er rimelig å anta at et dårlig samarbeidsklima kan være én årsak til økt psykisk påkjenning i jobben.

I 1993 svarte to av ti lærere at arbeidet var svært belastende. Sju av ti syntes jobben var noe belastende, mens én av ti ikke syntes jobben var psykisk belastende. Fra og med 1996 ble spørsmålet stilt noe annerledes, og da var det 52 prosent som daglig i noen eller høy grad opplevde arbeidet som en psykisk påkjenning. Tilsvarende andel var altså 44 prosent i 2000. Denne endringen er ikke statistisk sikker, og vi kan dermed ikke konkludere noe sikkert om det har vært en endring på 1990-tallet i den psykiske påkjenningen i læreryrket.

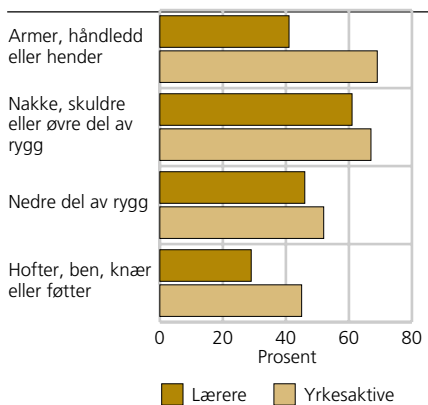
Lærere ikke mer utsatt for fysiske smerter enn gjennomsnittet

For å kunne si noe om sammenhengen mellom arbeidsmiljø og helse blir det i levekårsundersøkelsen stilt en del spørsmål om ulike plager som kan relateres til jobben, blant annet muskel- og skjellettplager og en del psykiske plager. Sammenligner vi muskel- og skjellettplager for lærerne med gjennomsnittet for den yrkesaktive befolkningen i 2000, finner vi ingen forskjeller, verken i positiv eller negativ retning. Lærere er like mye eller like lite utsatt for slike fysiske plager som andre yrkesaktive.

De helsemessige plagene folk sliter med på jobben, uansett om de er av fysisk eller mer psykisk art, trenger ikke nødvendigvis ha sammenheng med et dårlig arbeidsmiljø. Ikke alle vurderer det slik at plagene skyldes jobben, og lærere knytter i mindre grad enn yrkesaktive generelt de plagene de har til nåværende jobb. Mens omtrent fire av ti lærere som er plaget med smerter i armer, håndledd eller hender mener det skyldes nåværende jobb, var den tilsvarende andelen blant alle yrkesaktive som er plaget av det samme sju av ti. Også når det gjelder de med smerter i hofter, ben, knær eller føtter var tendensen den samme, med henholdsvis 29 prosent for lærere og 45 prosent for alle yrkesaktive. Når det gjelder smerter i nakke, skuldre eller øvre del av ryggen og nedre del av ryggen, var det ikke statistisk sikre forskjeller på lærere og yrkesaktive generelt.

Det har ikke vært noen store endringer når det gjelder fysiske plager for lærerne fra 1989 til 2000. For visse typer plager er imidlertid kvinnelige lærere mer utsatt enn mannlige. Dette er ikke overraskende, da kvinner generelt er mer utsatt for fysiske plager enn menn. Mens 14 prosent av mannlige lærere i 2000 er ganske eller svært plaget av smerter i nakken, skuldre eller øvre del av ryggen, er den tilsvarende prosentandelen for kvinnelige lærere på 27 prosent. Det vil si at hver fjerde kvinnelige lærer har problemer med smerter i denne kroppsregionen. Likeledes er det flere kvinnelige lærere (12 prosent) som er ganske eller svært plaget med smerter i armer, hånd-

Figur 10. Andel av de med ulike plager som mener plagene skyldes nåværende jobb, lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

ledd eller hender enn mannlige (6 prosent). For de øvrige typer plager var det ikke forskjeller på kvinner og menn.

Én av ti lærere har problem med hodepine

Å jobbe i skoleverket med daglige problemer med hodepine er nesten en umulighet. I 1989 og 1993 var det fra 1 til 3 prosent som hadde dette problemet. Samtidig var det 12 til 15 prosent som hadde problemer med hodepine ca. en dag i uken eller mer. I 1996 var 3 prosent svært plaget og 15 prosent ganske eller svært plaget med hodepine eller migrene. De tilsvarende tallene for 2000 er 4 og 13 prosent. Dette betyr at det i perioden har vært en andel på i overkant av 10 prosent som har relativt store og varige problemer med hodepine. Endringen i spørsmålsformuleringen og svarkategoriene fra 1993 til 1996 gjør det umulig å si noe sikkert om utviklingen over tid i hele perioden, men tallene tyder på stabilitet i utbredelsen av problemet. Dette gjelder også hvis vi ser på andelen som ikke var plaget av hodepine. I 1989 og 1993 hadde nesten seks av ti ikke hatt hodepine i det hele tatt de siste tre månedene. I 1996 og 2000 hadde nesten sju av ti ikke vært plaget av hodepine eller migrene den siste måneden. Siden tidsangivelsen ikke er lik, er det vanskelig å vurdere om dette innebærer en bedring.

Kvinnelige lærere er mer plaget av hodepine eller migrene enn mannlige. I 2000 var 16 prosent av kvinnelige lærere ganske eller svært plaget av hodepine eller migrene, mot 9 prosent av de mannlige. Den samme tendensen var tydelig i 1996, med 19 prosent blant kvinner og 11 prosent blant menn. Alder ser derimot ikke ut til å spille noen rolle i forhold til hodepine, og dette problemet er like utbredt i grunnskolen som i videregående skole.

Av de lærerne som er plaget av hodepine eller migrene, er det såpass mange som sju av ti som mener problemet skyldes nåværende jobb. Spesielt i grunnskolen er det rimelig å anta at dette har sammenheng med et høyt støynivå i skolen. I en del typer undervisning vil det være åpent for elever å kommunisere relativt fritt, og dette skjer som kjent ikke alltid like stille og rolig. På dette området skiller lærerne seg ut fra yrkesaktive generelt, der omtrent halvparten av de som er plaget av hodepine eller migrene mener det skyldes jobben.

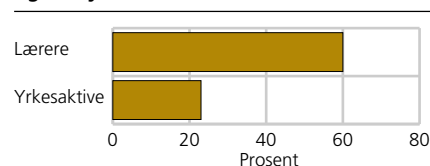
Dårlig inneklima i skolen

Dårlig inneklima i skolen, dårlige og gamle skolebygg er ofte forhold som fokuseres i pressen. Ulike forhold kan belyse lærernes arbeidsmiljø på dette området. Blant annet hvorvidt man i løpet av arbeidsdagen er utsatt for trekk, tørr luft, dårlig ventilasjon og dårlig inneklima ellers. Passiv røyking er også et forhold som har betydning for innemiljøet.

Andelen lærere som oppgir at de er utsatt for tørr luft har steget fra 1989 til 1996. I 2000 er spørsmålslyden endret, og hele seks av ti lærere svarer at de mesteparten av tiden eller en firedel av tiden er utsatt for tørr luft, trekk, dårlig ventilasjon og dårlig inneklima ellers. Inneklimaet er også mye dårligere i skolen enn på andre arbeidsplasser, der 23 prosent svarte det samme.

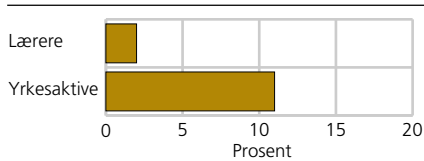
Et lyspunkt er at skolene har merket en nedgang i andelen som er utsatt for passiv røyking i arbeidstiden. 7 prosent svarte at de mesteparten av tiden eller en firedel av tiden var utsatt for passiv røyking i 1989 mot 2 prosent i

Figur 11. Andel som i sitt daglige arbeid er utsatt for dårlig inneklima, blant lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

Figur 12. Andel som i sitt daglige arbeid mesteparten av tiden eller en firedel av tiden kan se eller lukte tobakksrøyk fra andres røyking, blant lærere og alle yrkesaktive. 2000. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2000.

2000. Sammenlignet med alle yrkesaktive, kommer også lærernes arbeidsmiljø godt ut. 11 prosent av alle yrkesaktive blir mesteparten eller en firedel av arbeidstiden utsatt for passiv røyking, mot 2 prosent av lærerne.

Avslutning

Det vil som oftest være forskjeller i vurderingen av arbeidsmiljøet mellom en spesiell yrkesgruppe og gjennomsnittet for alle yrkesaktive. Ofte vil forskjellene oppveie hverandre, ved at en på noen områder har det bedre enn gjennomsnittet og på andre verre. Lærerne har et yrke som gir store utfordringer, de har et arbeid som er ganske selvstendig og variert, men de opplever også mange belastninger. På en rekke områder vurderer lærerne arbeidsmiljøet sitt mer negativt enn yrkesaktive generelt. Det kan være på sin plass å understreke at ikke alle forskjellene er veldig store, og noen av forskjellene henger sammen med læreryrkets egenart. At for eksempel lærere i større grad enn andre er styrt av elever (eller kunder/klienter) og av tidsfrister og fastlagte rutiner (skoletimer) er kanskje ikke så overraskende. Men på en del felter er forskjellene ganske store og vanskelige å forklare med at læreryrket er spesielt. Samarbeidsklimaet i skolen er dårligere enn generelt på andre arbeidsplasser. Lærere er mer utsatt for vold eller trusler om vold og de opplever i større grad enn andre arbeidet som en psykisk påkjenning. Lærere vurderer sine muligheter til faglig videreutvikling dårligere enn andre yrkesaktive og de er mindre fornøyd med inneklimaet på jobben. Også lønnsnivået skaper større misnøye blant lærere enn blant andre yrkesaktive. Det er også relativt store forskjeller i vurderingen av arbeidsmengden. Det lærerne er mer fornøyd med enn gjennomsnittet, er selvbestemmelsen og variasjonen i jobben. Selv om lærerne på mange områder vurderer arbeidsmiljøet sitt på en mer negativ måte enn andre, betyr ikke nødvendigvis det at de ikke trives på jobben. Om lag ni av ti lærere, like mange som ellers i den yrkesaktive befolkningen, sier at de alt i alt er ganske eller svært fornøyd med jobben sin.